

Radosław Morawski, Maciej Tański

Fonoteka archiwum Instytutu Pamięci Narodowej i jej archiwizacja z wykorzystaniem programu ZEUS

Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej 7, 35-54

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Radosław Morawski, Maciej Tański

FONOTEKA ARCHIWUM INSTYTUTU PAMIĘCI NARODOWEJ I JEJ ARCHIWIZACJA Z WYKORZYSTANIEM PROGRAMU ZEUS

Fonoteka Biura Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów IPN składa się z 664¹ jednostek archiwalnych. Jest to liczba przybliżona i niepełna, ponieważ cały czas odnajdywane są w materiałach aktowych nośniki, a zasób uzupełniany jest nowymi kolekcjami z zewnątrz. Ze względu na aktotwórców fonotekę z zasobu IPN możemy podzielić na dwie podstawowe grupy: 1) nagrania powstałe w wyniku działań cywilnych i wojskowych organów bezpieczeństwa państwa oraz cywilnych i wojskowych organów sądownictwa, 2) nagrania pochodzące z darów i kolekcji prywatnych.

Pierwszą, najbardziej liczną grupę tworzą nagrania będące spuścizną po MO i SB. Dodatkowo zawiera ona słabiej rozpoznane materiały wytworzone w wyniku działalności WSW, Zarządu II Sztabu Generalnego WP, Zwiadu WOP i wojskowych organów sprawiedliwości (np. zapis rozprawy z 1980 r. Warszawskiego Sądu Wojskowego przeciwko Alicji Wesołowskiej, oskarżonej o współpracę z wywiadem USA²).

Największą grupą dokumentów wytworzoną przez MSW są nagrania procesowo-śledcze (np. SOR krypt. „Shanon” z 1975 r., dotycząca podłożenia bomby w samolocie PLL LOT³) oraz związane z pracą wywiadowczą (np. przemówienie Zbigniewa Brzezińskiego pt. „Kryzys komunizmu”, wygłoszone 3 IV 1989 r. w Wiedniu⁴). Materiały te zawierają meldunki tajnych współpracowników (np. spotkania z TW ps. „Ergo” dotyczące radia Deutsche Welle i kontrwywiadu państw zachodnich⁵). Do zasobu IPN przekazane zostały również nagrania z konferencji i odpraw szefostwa MSW (np. odprawy roczne kadry z lat 1972–1977⁶). Pojedyncze egzemplarze stanowią rejestracje dźwiękowe pochodzące z podsłuchów (np. nagranie rozmowy telefonicznej w sprawie przestępczej działalności

¹ Obliczenia własne autorów.

² AIPN, 02269/1, t. 4–6.

³ AIPN, 0224/847, t. 3–5.

⁴ AIPN, 02011/1117.

⁵ AIPN, 00738/159, t. 1–13.

⁶ AIPN, PF 139/166.

Biura Koordynacyjnego NSZZ „Solidarność” za Granicą z siedzibą w Brukseli⁷) i dokumentacje operacyjne (np. nagranie rozmowy w sprawie korupcji wśród milicjantów, dotyczące nielegalnej produkcji i sprzedaży alkoholu⁸). Osobną częścią są nagrania przechwycone na poczcie, zawierające niewłaściwe treści lub adresowane do konkretnych osób (np. taśma z programem niemieckiej telewizji na temat kultury i historii Zakopanego⁹), nośniki przejęte w depozyt w trakcie oficjalnych przeszukań, z zarejestrowanymi spotkaniami, wystąpieniami lub wypowiedziami osób będących w obszarze zainteresowań SB (np. taśma zakwestionowana przez Wydział IV KW MO w Bydgoszczy w siedzibie NSZZ „Solidarność” w Bydgoszczy, z nagraniem posiedzeń prezydium NSZZ „Solidarność” w 1981 r.¹⁰).

Drugą grupę reprezentują wspomnienia kombatantów z II wojny światowej (np. dar Marka Tadeusza Nowakowskiego zawierający rozmowy z kombatantami¹¹) czy działaczy opozycyjnych, nagrania „drugiego obiegu” (np. mszy za ojczyznę przekazane przez Archiwum Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej Towarzystwa Jezusowego¹²) oraz rejestracje krótkofalowe z częstotliwości milicyjnych (np. rozmowy milicjantów przez radio w czasie zająć ulicznych w Warszawie w latach osiemdziesiątych udostępnione Instytutowi przez Jerzego Rzepeckiego¹³).

Większość materiałów dźwiękowych wytworzona przez organy bezpieczeństwa państwa, która ocalała i znajduje się w zasobie IPN, charakteryzuje się specyficzną treścią oraz cechami formalnymi, na co wpływ ma fakt, że powstały przede wszystkim w wyniku pracy operacyjnej aparatu represji¹⁴, względnie miały charakter szkoleniowy bądź sprawozdawczy. Instalacją, eksploatacją, legalizacją i projektowaniem urządzeń do rejestracji dźwiękowej przeznaczonych do inwigilacji osób zajmowały się pioniry techniki operacyjnej MO i SB. Struktura tych pionów ewoluowała. Początkowo techniką operacyjną zajmowały się departamenty II (od 1945 r.) i IX (w 1954 r.), a następnie Instytut Techniki Operacyjnej (lata 1954–1956). W listopadzie 1956 r. powstało samodzielne Biuro „T” MSW, od 15 czerwca 1971 r. funkcjonujące jako Departament Techniki. Na początku lat osiemdziesiątych liczył on już piętnaście wydziałów i miał swoje odpowiedniki przy komendach wojewódzkich¹⁵. Na przestrzeni lat poszczególne komórki kupowały lub budowały własne specjalistyczne urządzenia do nagrywania dźwięku. Z czasem były one wycofywane z użytku i zastępowane nowymi, a nośniki pozostawały jako załączniki do akt. Podobnie jak w przypadku dokumentacji filmowej zlecenia na wykonanie rejestracji dźwiękowej realizowane były w sposób jawny lub tajny z zachowaniem zasad konspiracji. W sposób jawny nagrywane były rozprawy sądowe, przesłuchania, oficjal-

⁷ AIPN, 514/21, t. 59.

⁸ AIPN, 032/8, t. 2.

⁹ AIPN, 0332/13, t. 2.

¹⁰ AIPN, 514/4, t. 68/13.

¹¹ AIPN, 1119/39, t. 1–8.

¹² AIPN, 2606/1–6.

¹³ AIPN, 2565/1.

¹⁴ W ramach określenia aparatu bezpieczeństwa rozróżniamy: 1. Resort Bezpieczeństwa Publicznego Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego (21 VII 1944 r. – 31 XII 1944 r.), 2. Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego (1 I 1945 r. – 6 XII 1954 r.), 3. Komitet do spraw Bezpieczeństwa Publicznego (7 XII 1954 r. – 27 XI 1956 r.), 4. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (28 XI 1956 r. – 9 V 1990 r.).

¹⁵ R. Ciupa, M. Komaniecka, *Szpiegowski arsenał bezpieki*, Katowice–Kraków 2011, s. 11.

ne wystąpienia. Do tego celu tworzono dla funkcjonariuszy odpowiednią legendę, czyli przykrywkę działań pod płaszczem oficjalnych instytucji, radia lub agencji prasowych. Dokumentacja pozyskiwana w sposób tajny była traktowana jako źródło uzupełniające do danej sprawy. Jej celem było dostarczenie informacji, a sposób wejścia w jej posiadanie miał pozostać utajniony. Miała ona formę podsłuchów pomieszczeń (PP), telefonicznego (PT) bądź telegraficznego (PTG). Instrukcje dotyczące techniki operacyjnej z lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych wskazywały na dziesięciodniowy okres przechowywania nagrań z podsłuchów pomieszczeń i pięciodniowy z podsłuchów telefonicznych. Po upływie tego okresu były one kasowane, czasem nośnik przekazywano do powtórnego nagrania lub niszczone je jeszcze w Departamencie Techniki¹⁶. Ocalałe nośniki noszą ślady wielokrotnych nagrań na tej samej taśmie. Zgodnie z instrukcjami treść nagrań, które stanowiły dokumentację pierwotną, była spisywana w formie notatek lub streszczeń. Jej źródło było utajniane, a powstała w ten sposób dokumentacja papierowa, określana jako wtórna, trafiała do wydziałów operacyjnych, a w następnej kolejności była włączana do akt sprawy¹⁷. Dokumentacja pionów technicznych rzadko była przekazywana do archiwum, ponieważ z reguły akta o czasie przechowywania do pięciu lat (a taka kategoria archiwalna najczęściej była im przyznawana) znajdowały się w jednostce, która je wytworzyła, i tam były niszczone. Jeżeli już dokumentacja dźwiękowa tam trafiła, to w czasie przeglądu akt przez pracowników Biura „C” była ona wyłączana bez umieszczania w protokołach zniszczeń oznaczeń, jakiego typu są to materiały. Często jedynym śladem po niej jest zamazana litera „T” w spisie treści na teście¹⁸.

Opisywane wyżej materiały dźwiękowe zostały zarejestrowane na różnych rodzajach nośników i przy użyciu odmiennych form zapisu. Trafiły one do IPN przede wszystkim na nośnikach magnetycznych, w formie amatorskich taśm do magnetofonów szpulowych o szerokości 1/4 cala, kaset magnetofonowych producentów krajowych i zagranicznych, jak też profesjonalnych taśm do magnetofonów studyjnych. W zbiorze materiałów dźwiękowych znajdują się również 4 płyty gramofonowe, około 150 szpul do drutofonu, pojedyncze szpule do magnetofonów Nagra SN oraz 4 kasety magnetofonowe firmy Grundig z taśmą 1/4 cala.

Pierwszym zadaniem archiwistów z IPN było jak najszybsze zabezpieczenie i opracowanie włączonych do zasobu nośników. Postępujący proces starzenia się materiału oraz zagrożenie utraty jakości przy odtwarzaniu analogowych zapisów nie pozwala na ich bezpieczne użytkowanie. Jednocześnie szybki rozwój techniczny powoduje, że coraz trudniej jest utrzymać odpowiednio rozbudowane i sprawne zaplecze sprzętowe dla tak wielu, często nietypowych rodzajów nośników.

Mając świadomość powyższych problemów, w 2006 r. w archiwum IPN podjęto decyzję przeprowadzenia długofalowego procesu digitalizacji i opracowania posiadanych zbiorów audiowizualnych, w tym dźwiękowych. Kierowano się następującymi przesłankami:

1. Koniecznością szybkiego zabezpieczenia materiałów przed procesem dalszej degradacji, wynikającej z wcześniejszego niewłaściwego przechowywania nośników;
2. Brakiem lub szczątkowością przestarzałych pomocy ewidencyjnych, takich jak karty i księgi inwentarzowe, uniemożliwiających rozpoznanie i zarządzanie całym zbiorem

¹⁶ *Ibidem*, s. 199.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, s. 200.

audiowizualnym oraz wymuszających konieczność opracowania niezbędnych pomocy archiwalnych;

3. Ułatwieniem dostępu do materiałów dźwiękowych bez konieczności każdorazowego korzystania z ich fizycznych nośników.

Początkowo na nośniki cyfrowe przegrywano niemal wyłącznie te materiały, które zostały skierowane do udostępnienia. Co więcej, w wyniku tych działań otrzymano zróżnicowane formaty cyfrowe, odpowiadające raczej potrzebom wnioskodawcy, a nie zawsze zgodne ze standardami przyjętymi obecnie przy wykonywaniu cyfrowych kopii zabezpieczających. Dobór materiałów do digitalizacji miał zatem dla archiwum charakter przypadkowy, podyktowany zainteresowaniami wnioskodawców korzystających z zasobu IPN. W celu ujednoczenia procesu digitalizacji w Instytucie opracowano i wprowadzono niezbędne wytyczne dla poszczególnych rodzajów nośników oraz wdrożono odpowiednie rozwiązania informatyczne do ich archiwizacji.

Przed rozpoczęciem procesu digitalizacji należało zadbać o zabezpieczenie techniczne nośników. W trakcie prac konserwatorskich zostały naprawione uszkodzenia mechaniczne oraz ubytki taśm magnetycznych. Wymieniono uszkodzone szpule i kasety. Po zakończeniu procesu konserwacji wykonano przegląd materiałów zapisanych na nośnikach magnetycznych. Cyfryzacji nie poddano wszystkich znajdujących się w zasobie nośników, a jedynie egzemplarze zawierające najlepiej zachowaną i najpełniejszą wersję danego nagrania. Dopuszczono możliwość rekonstrukcji zapisu z kilku kopii posiadanego materiału.

Problemem digitalizacji (a nawet pierwotnego odsłuchu) była i jest również technika rejestracji przejawiająca się w różnych prędkościach zapisu, przesterowaniach lub niskiej wartości właściwego sygnału do szumu nośnika lub otoczenia oraz problemy techniczne ze sprzętem w trakcie nagrania.

Rozwiązania wprowadzone w IPN uwarunkowane były dążeniem do jak najszybszego zakończenia digitalizacji przy jednoczesnym zachowaniu możliwie najwyższych standardów technicznych nagrań. Przyjęto także zasadę, że analogowe nośniki dźwiękowe kopiowane są w bezstratnym formacie WAVE, z próbkowaniem 96 kHz i w rozdzielczości 24 bitów. Parametry te zostały dostosowane do standardów obowiązujących w archiwum Polskiego Radia. Plik o takich parametrach nagrania zapewnia odpowiednio dużą ilość informacji w przypadku potrzeby odrestaurowania cyfrowej kopii¹⁹.

Uzyskane w ten sposób pliki wzorcowe są przenoszone do systemu pamięci masowej. Każdy plik wzorcowy jest odzwierciedleniem całości zapisu znajdującego się na danym nośniku i może zawierać jedno, kilka lub tylko część nagrania. Dla celów systematyzujących stosowane pojęcia, posiłkując się Zarządzeniem nr 27 naczelnego dyrektora archiwów państwowych z dnia 10 sierpnia 1972 r. w sprawie opracowania nagrań w archiwach państwowych²⁰, w archiwum IPN stworzono definicje „zapisu” i „nagrania”. Przyjęto, że przez „zapis” należy rozumieć cały zarejestrowany na nośniku

¹⁹ Do 31 III 2014 r. w archiwum IPN w Warszawie zdigitalizowano nagrania pochodzące z 475 nośników.

²⁰ *Zarządzenie nr 27 naczelnego dyrektora archiwów państwowych z dnia 10 sierpnia 1972 r. w sprawie opracowania nagrań w archiwach państwowych* [w:] *Zbiór przepisów archiwalnych wydanych przez naczelnego dyrektora archiwów państwowych w latach 1952–2000*, wybór i oprac. M. Tarakanowska, E. Rosowska, Warszawa 2001, s. 387–395.

materiał dźwiękowy, natomiast „nagraniem” jest rejestracja dźwiękowa stanowiąca pewną całość ze względu na intencje twórców, temat, czas i miejsce wykonania. Na podstawie kopii roboczych zapisów odtwarzane są poszczególne nagrania, które stanowią oddzielne pozycje katalogowe.

W następnej kolejności za priorytet uznano znalezienie odpowiedniego programu komputerowego do opracowania posiadanego zbioru audiowizualnego, umożliwiającego połączenie metadanych z uporządkowanym zasobem informacyjnym. Optymalnym rozwiązaniem okazało się przystosowanie do tego celu programu ZEUS, wykorzystywanego w IPN do archiwizacji i opracowywania fotografii oraz materiałów filmowych²¹. Wybór tego programu pozwala na tworzenie wspólnych elementów opisowych, takich jak bazy haseł rzeczowych, miejsc, osób, oraz zachowanie strukturalnej jedności podziału merytorycznego opisywanych materiałów na grupy i podgrupy tematyczne.

W wyniku współpracy archiwistów IPN oraz informatyków z firmy Ksi Sp. z o.o. stworzono niezbędną modyfikację do programu ZEUS. Powstał nowy moduł do opracowywania materiałów dźwiękowych.

Zadbano, aby formularz opisu jednostkowego stosowany w programie ZEUS był zgodny z obowiązującym międzynarodowym standardem opisu archiwalnego ISAD(G)²², a ujednolicone bloki słów kluczowych dotyczących aktotwórców, na których oparte jest wyszukiwanie w systemie, zgadzały się z wymaganiami międzynarodowego standardu archiwalnych haseł wzorcowych ISAAR(CPF)²³. System archiwizacji materiałów dźwiękowych składa się ze stanowisk komputerowych z zainstalowanym programem ZEUS oraz stanowisk do prowadzenia kwerend z dostępem do przeglądarki zasobu, połączonych siecią intranetową z serwerem zarządzającym wspólną bazą danych Sybase Adaptive SQL Anywhere 9. Serwer automatycznie wykonuje kopie bezpieczeństwa, na podstawie których w razie awarii można odtworzyć utracone dane. Wszystkie informacje wprowadzane do bazy są od razu widoczne na pozostałych stanowiskach połączonych w sieci. Ze względów bezpieczeństwa dostęp użytkowników do bazy realizowany jest przez indywidualny login i hasło, uprawniające do korzystania tylko z przyznaných, niezbędnych w pracy funkcji.

Baza danych modułu dźwiękowego programu ZEUS zawiera jedynie miniaturki w formacie MP3. Dzięki temu przeglądanie zawartości tych plików nie stanowi większego obciążenia dla infrastruktury sieciowej.

Interfejs graficzny programu ZEUS oparty jest na kolejno otwieranych oknach i szeregu zakładek tematycznych grupujących kolejne pola opisowe. Wiele pól zawiera indeksy, które są uzupełniane przy użyciu wcześniej stworzonej listy, bez konieczności każdorazowego wpisywania haseł, co ułatwia i przyspiesza pracę.

²¹ O zastosowaniu systemu ZEUS w opracowaniu materiałów fotograficznych i audiowizualnych w IPN zob. P. Chojnacki, R. Morawski, *Digitalizacja i opracowanie fotografii z zasobu Instytutu Pamięci Narodowej w systemie „ZEUS”*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2009, t. 2, s. 195–206 oraz M. Tański, R. Morawski, *Opracowywanie materiałów audiowizualnych z zasobu Instytutu Pamięci Narodowej*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2012, t. 5, s. 75–84.

²² ISAD(G) *Międzynarodowy Standard Opisu Archiwalnego. Część ogólna. Wersja 2. Norma przyjęta przez Komitet ds. standaryzacji opisu*, Sztokholm 1999, Warszawa 2005.

²³ *Międzynarodowy standard archiwalnych haseł wzorcowych stosowanych do archiwów ciał zbiorowych, osób i rodzin – ISAAR(CPF), wersja 2*, tłum. A. Laszuk, Warszawa 2006.

Program posiada rozbudowany system wyszukiwania informacji i prowadzenia kwerend. Wyszukiwanie proste umożliwia przeszukanie danych zapisanych we wszystkich polach. Wyszukiwanie złożone pozwala na dowolne kombinacje kryteriów przeszukiwania: opisu materiału archiwalnego, czasu jego powstania, uwag, indeksów osobowych, geograficznych, nazw własnych i haseł. Po uzyskaniu odpowiedzi o liczbie wyszukanych nagrań, zostają one wyświetlone w formie listy. Każda pozycja opatrzona sygnaturą oraz fragmentem tytułu tematu stanowi odnośnik do pełnego opisu.

Skatalogowanie materiałów dźwiękowych w programie ZEUS doprowadzi w przyszłości do powstania nowego repozytorium zasobów informacyjnych, które zostaną oznaczone sygnaturami użytkowymi innymi niż ich fizyczne pierwowzory. Do każdego rekordu będzie można przyporządkować dowolną liczbę jego nośników fizycznych oznaczonych sygnaturami funkcjonującymi obecnie w ewidencji archiwalnej zasobu IPN.

W związku z tym, że wspomniane wyżej Zarządzenie nr 27 powstało ponad czterdzieści lat temu i nie zawiera przepisów dotyczących postępowania z materiałami zdigitalizowanymi, podczas tworzenia wytycznych do opracowania materiałów dźwiękowych w IPN posiłkowano się również projektem wskazówek metodycznych Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych z 5 maja 2008 r., odnoszących się do zasad opracowania dokumentów fonicznych w archiwach państwowych²⁴, oraz niektórymi rozwiązaniami przyjętymi w IPN dla inwentaryzacji i opracowania materiałów zdjęciowych i filmowych.

Dla inwentaryzacji nagrań w programie ZEUS został zachowany hierarchiczny porządek wyodrębniania sygnatur w grupach i podgrupach tematycznych, wykorzystywany przy opracowywaniu materiałów zdjęciowych. Przyjęto, że podział ten ma mieć charakter funkcjonalny i służyć wyłącznie uporządkowaniu cyfrowych nagrań w bazie ZEUS. Kierując się wiedzą o specyfice opracowywanego materiału, jak i jego zawartością, poczyniono starania, aby podział ten był możliwie najpełniejszy. Umieszczono w nim różne kategorie taksonomiczne. Oprócz podziału na okresy i wydarzenia historyczne znalazły się również terminy architektoniczne, dotyczące pejzażu, czy też związane ze specyficzną terminologią wojskową, kryminalistyczną lub odnoszące się do „bezpieki”. Obok grup i podgrup szczegółowych, takich jak „Powstanie Warszawskie”, znajdują się również te o charakterze bardziej ogólnym, np. „Polska Opozycja w latach 1944–1989”.

Pierwszym elementem sygnatury nagrania jest literowe oznaczenie archiwum IPN, w którym przechowywane są zbiory. Następnymi częściami są oznaczenia liczbowe grupy i podgrupy tematycznej, czwartą część sygnatury stanowi kolejny numer tematu. Jeżeli zawiera on wiele nagrań, pojawia się piąty element sygnatury, porządkujący numerycznie kolejne nagrania w danym temacie.

Na potrzeby opracowania dokumentacji audiowizualnej przyjęta została w IPN definicja „tematu”²⁵: „Jedno lub wiele nagrań połączonych ze sobą elementem chronologicznym, tj. wykonanych w tym samym lub zbliżonym czasie, lub połączonych logicznie,

²⁴ Zob. <http://www.archiwa.gov.pl/images/stories/file/pdf/foniczne.pdf> (dostęp 29 VIII 2014 r.).

²⁵ Definicja tematu jest zmodyfikowaną definicją tematu zdjęcia, sformułowaną we *Wskazówkach metodycznych dotyczących zasad opracowania fotografii w archiwach państwowych. Załącznik do Decyzji nr 8 naczelnego dyrektora archiwów państwowych z dnia 24 kwietnia 2006 r.*: „Jedna lub wiele fotografii połączonych ze sobą elementem chronologicznym, tj. wykonanych w tym samym lub zbliżonym czasie, i połączonych logicznie, gdy utwalony na nich obraz przedstawia określone wydarzenie, zjawisko, osobę lub przedmiot”.

gdy utrwalona za ich pomocą treść przedstawia określone wydarzenie, zjawisko, osobę lub przedmiot”.

Przyporządkowanie danego tematu do nagrania może zależeć od wielu czynników, takich jak: opis nośnika, wytwórca, okoliczności, w których nagranie zostało wykonane, jego przeznaczenie itp. Jest to szczególnie ważne w przypadku nagrań wytworzonych przez aparat bezpieczeństwa. Na przykład, kiedy w nagraniu jest mowa o niezidentyfikowanym lesie, przyporządkowane ono zostanie do grupy „Krajobraz, zwierzęta, rośliny”, podgrupy „Obszary leśne”. Natomiast jeżeli zostało ono wykonane w specyficznych warunkach w czasie podsłuchu telefonicznego, trafi do grupy „Nagrania sądowe i śledcze”, podgrupy „Nagrania z podsłuchów telefonicznych”. Podział na grupy i podgrupy nie ogranicza wyników przeprowadzanych w systemie kwerend, gdyż wyszukiwanie odbywa się na poziomie tematów, opisów i indeksów. Dzięki temu nie ma obawy, że inaczej zakwalifikowane tematycznie nagranie zostanie pominięte w trakcie wyszukiwania zadanych kryteriów opisowych i hasłowych.

Ze względu na specyficzny charakter zbiorów dźwiękowych zgromadzonych w archiwum IPN pojawiło się wiele problemów związanych z opracowaniem nagrań. Głównymi źródłami wiedzy o tej części zasobu są przejęte przez IPN księgi inwentarzowe i ewidencyjne. Wszystkie te pomoce zawierają dane głównie o pochodzeniu jednostki archiwalnej, czyli nośnika. Znajdziemy tam informacje o aktotwórcy, dacie wykonania, tytule i czasami kilkudzaniowy opis zawartości. Często brakuje w nich bardziej szczegółowych informacji o treści czy też osobach występujących w materiale. Dla większości nośników jedynym źródłem informacji są spisy zdawczo-odbiorcze i kartoteki łączące poszczególne kryptonimy, dzięki którym można dotrzeć do dokumentacji aktowej odnoszącej się do zapisu fonicznego. Taka sytuacja ma miejsce w stosunku do większości materiałów pozyskanych z archiwów byłych organów bezpieczeństwa, zwłaszcza tworzonych w trakcie operacyjnego zbierania informacji.

W archiwum IPN znajdują się również materiały, które zostały włączone do zasobu jako oddzielne zbiory. Są to materiały dźwiękowe wydzielone przez aktotwórcę, służące do celów szkoleniowych, informacyjnych lub propagandowych. Jako przykład może tu służyć nagranie z rozmów funkcjonariuszy przez radio w czasie wydarzeń Grudnia '70 w Gdańsku²⁶. Dokumenty te zawierają w części nagrania z prac operacyjnych, lecz nie mają bezpośredniego powiązania z żadną dokumentacją aktową.

Rozproszenie nośników może spowodować pojawienie się wielu kopii tych samych nagrań. Wymusiło to zwrócenie szczególnej uwagi na nośnik nagrania, przynoszący dodatkowe informacje o powstaniu i późniejszym funkcjonowaniu zawartej na nim treści. Rozwiązanie zastosowane w komputerowym systemie archiwizacji ZEUS umożliwia przyporządkowanie do jednego rekordu wielu różnych nośników. Raz opisane nagranie może posiadać dowolną liczbę kopii na nośnikach o różnych sygnaturach, również tych odnalezionych w późniejszym czasie. Pozwalają na to osobne pola do opisu nośników, zarówno fizycznych, jak i cyfrowych.

Każde nagranie oznaczane jest hasłami indeksowymi. Indeks geograficzny tworzony jest w formie listy na bieżąco uzupełnianej przez operatorów systemu. W zależności od posiadanego zbioru dźwiękowego indeks będzie zawierać tylko te nazwy miejscowości,

²⁶ AIPN, 01414/1–20.

które są potrzebne do opisu zbioru. W przypadku małych miejscowości lub powtarzających się nazw przyjęto zasadę podawania nazwy większej, położonej w okolicy miejscowości. Indeks osobowy oprócz typowych danych, jak imiona i nazwisko oraz miejsce i data urodzenia, dla potrzeb IPN został rozbudowany o możliwość dodania pseudonimów, nazwisk rodowych lub różnych ich form zapisu, a także imion zakonnych. Przy opisie osób występujących w nagraniu istnieje również możliwość określenia funkcji, jakie pełniły w chwili wykonania nagrania, lub rolę, w jakiej wystąpiły.

Dzięki zakładce zawierającej indeks nazw własnych istnieje możliwość uzupełnienia oraz doprecyzowania opisu o charakterystyczne i indywidualne nazwy. Umożliwia to łatwiejsze odnalezienie nagrania dzięki precyzyjnemu zapytaniu. Przy opisie miejsc, instytucji, organizacji czy przedsiębiorstw stosuje się oficjalne nazewnictwo. Analogicznie do indeksów osobowego i geograficznego baza nazw własnych uzupełniana jest na bieżąco przez wprowadzających do systemu.

Indeks haseł zawiera kilkadziesiąt bardzo ogólnych terminów stwarzających dodatkowe możliwości przy opisywaniu nagrania.

Wprowadzanie danych do systemu ZEUS rozpoczyna się wyborem odpowiedniego oddziału archiwum IPN, grupy i podgrupy tematycznej oraz tematu, czyli zdefiniowaniem sygnatury dla nagrania. Po jej ustaleniu, w oknie „Dodawanie/Edycja tematu” rozpoczyna się etap uszczegółowienia opisu – na poziomie tytułu tematu – oraz zawężenie jego zakresu czasowego. Kolejnym etapem jest okno „Opis treści nagrania”. Wyświetlane są w nim: sygnatura, tytuł tematu i jego opis oraz lista przyporządkowanych nagrań. Z tego poziomu można również stworzyć nowy, edytować lub usunąć już istniejący temat, a także dodać, edytować lub usunąć nagrania w ramach obecnie wyświetlonego tematu. Szczegółowy opis nagrania realizowany jest poprzez okno „Dodawanie/Edycja nagrania”. Zawiera ono pola dające możliwość wpisania wszystkich danych dotyczących nagrania, zindeksowania i precyzyjnego opisanie nośników. Dolna część okna zawiera wiele wypełnianych automatycznie pól: „Sygnatura nagrania”, „Numer jednostki fizycznej” (w obrębie tematu), „Data wprowadzenia nagrania”, „Wprowadzający” i osoba, która dokonała ostatnich modyfikacji. Następnie uzupełniane są pola dotyczące czasu nagrania, jego języka, praw autorskich, wytwórcy, twórcy, osoby dokumentującej, z objaśnieniami której korzysta wprowadzający opis do bazy, oraz na końcu pole uwag. Część tych pól wypełniana jest przy pomocy rozwijanych słowników. Pole „Powiązania” służy do wpisywania sygnatur dokumentów zawierających informacje o opisywanym nagraniu lub stanowiące jego uzupełnienie.

Pewnym problemem przy opisie materiałów dźwiękowych jest powiązanie wszystkich zakładek hasłowych z nagraniem. Przykładem tego może być nagranie wspomnień. W trakcie rozmowy przewijają się kolejno różne tematy i osoby. Ponadto, co jakiś czas rozmówcy powracają do już poruszonej wcześniej tematyki, dodając nowe fakty lub zmieniając wcześniejsze wypowiedzi. Opis takiego nagrania w formie jednolitego tekstu wymaga wielokrotnego zamieszczania haseł z zakładek indeksowych.

Rozwiązaniem tej kwestii jest budowanie opisu umożliwiającego grupowanie haseł przy konkretnych zdarzeniach i w dowolnych konfiguracjach. W ten sposób została opracowana i zaprojektowana zakładka dla opisu sekwencyjnego.

Z opisu nagrania dowiadujemy się w ogólnym zarysie o rodzaju i formie treści, jakiej sprawy dotyczy i po co zostało wykonane. W opisie sekwencyjnym, wprowadzając

kolejne pozycje, rozbija się nagranie na mniejsze – oznaczone początkowym i końcowym kodem czasowym – odcinki, które następnie są dokładnie opisywane. Do każdej sekwencji przyporządkowane są pola z zakładki indeksowych. Zadanie to realizowane jest przy pomocy specjalnie przygotowanego okna. Dzięki temu w trakcie wyszukiwania danej informacji można dotrzeć nie tylko do nagrania, lecz także do konkretnej jego sekwencji.

Kolejnym ważnym elementem jest opis nośników. Ponieważ podlega mu nagranie, należy zamieścić odniesienia do wszystkich nośników, w tym również do plików cyfrowych. Informacje przechowywane są w zakładkach „Nośniki” oraz „Pliki”.

W zakładce „Nośniki” umieszczane są wiadomości o fizycznych rodzajach nośników zarówno z całym nagraniem, jak i jedynie jego częścią. Informacje podawane są w trzech blokach. Pierwszy zawiera informacje naniesione na nośniku, czyli: sygnaturę archiwalną, nazwę aktotwórcy, sygnaturę aktotwórcy, nazwę przekazującego, sygnaturę przekazującego, stare sygnatury, tytuł naniesiony na nośniku, uwagi, w których umieszczone są inne opisy naniesione na nośniku i jego opakowaniu. Drugi blok stanowi specyfikację techniczną nośnika. Podawany jest tutaj rodzaj nośnika, jego wielkość, producent, topografia w magazynie, status nośnika, a także zamieszczone są uwagi dotyczące stanu jego zachowania. W trzecim natomiast opisane są właściwości zawartego na nim zapisu, czyli czas nagrania, szybkość przesuwu taśmy, formaty zapisu dźwięku, rodzaj nagrania oraz uwagi, w których w przypadku, gdy nośnik zawiera tylko część nagrania, podane są numery zapisanych na nim sekwencji.

Zakładka „Plik” zawiera wykaz i opis techniczny plików, jakie z tym nagraniem posiada archiwum. Dzięki temu wiadomo, jakie parametry kopii może otrzymać wnioskodawca.

Obecna praktyka opracowywania nagrań uwidoczniała wiele problemów związanych ze sporządzaniem prawidłowego i użytecznego opisu. W przypadku dokumentacji „bezpieki” bardzo poważnym utrudnieniem występującym podczas opracowywania materiałów fonicznych jest zupełnie pominięty lub niepełny opis sporządzony przez funkcjonariuszy. Nośniki opisane są przeważnie cyframi, literami, pojedynczymi wyrazami lub datami. Brakuje natomiast kart informacyjnych. Nagrania pozbawione są wstępu z informacją o osobach mówiących, dacie i miejscu wykonania zapisu. Wyjątkiem są ekspertyzy, jawnie nagrywane przesłuchania, rejestracje rozpraw sądowych lub oficjalnych spotkań. W przypadku rozsypu identyfikacja osób i zdarzeń jest bardzo utrudniona, a czasem wręcz niemożliwa. Dla dużej części materiałów nie zachowały się pomoce ewidencyjne lub występują one szczątkowo. Informacje zawarte w ocalałej dokumentacji są sprawdzane pod względem merytorycznym w literaturze przedmiotu i Internecie. W miarę możliwości opis jest uzupełniany i pogłębiany dzięki ustaleniu dokładnych informacji o występujących osobach, datach dziennych, nazwach itp. Prace te są czasochłonne, ale należy podkreślić, że to właśnie te dane w precyzyjny sposób pozwolą odszukać interesujące nagrania, co zdecydowanie ułatwi i przyspieszy proces udostępniania.

W porównaniu do dokumentacji aktowej i zdjęciowej w archiwum IPN zachowało się stosunkowo niewiele dźwiękowych jednostek archiwalnych. Niemniej są one cennym źródłem wiedzy na temat ówczesnych zdarzeń, poziomu inwigilacji, sposobu działania i zakresu zainteresowań aparatu represji, czy wreszcie emocji towarzyszących zarejestrow-

wanym wypowiedziom. Dodatkowo nośniki występujące w zasobie stanowią świadectwo rozwoju techniki i skali jej wykorzystania przez organy bezpieczeństwa na przestrzeni kolejnych lat. Nagrania dźwiękowe są na bieżąco digitalizowane, co zabezpiecza nośniki przed fizyczną degradacją związaną z ich użytkowaniem. Zastosowanie programu ZEUS w procesie opracowania dokumentacji fonicznej powoduje tworzenie się elektronicznego katalogu nagrań łączącego cechy różnych pomocy archiwalnych. Wglądówki dźwiękowe, filmowe i fotograficzne wraz z opisem gromadzone są w jednym miejscu na serwerze. Przez ich sygnatury możliwe jest szybkie dotarcie do kopii zabezpieczających na macierzy dyskowej. System pozwala na pełne zarządzanie cyfrowym zbiorem i informacją całości materiałów dźwiękowych i zdjęciowych zgromadzonych w Instytucie.

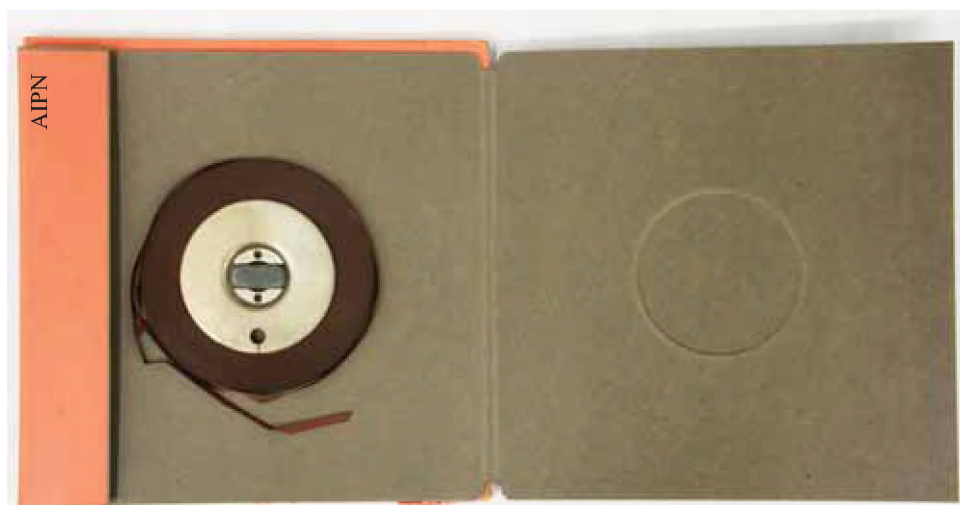

Szpule Tesafilm 104 do magnetofonu zapisującego dźwięk na stalowych żyłkach

AIPN

Nośniki materiałów dźwiękowych

AIPN

Profesjonalna taśma szpulowa do magnetofonów studyjnych

AIPN

ARCHIWUM I ZASÓB

**Szpula z oryginalnym pudełkiem do magnetofonu zapisującego
dźwięk na stalowych żyłkach firmy Tesafilm 104**

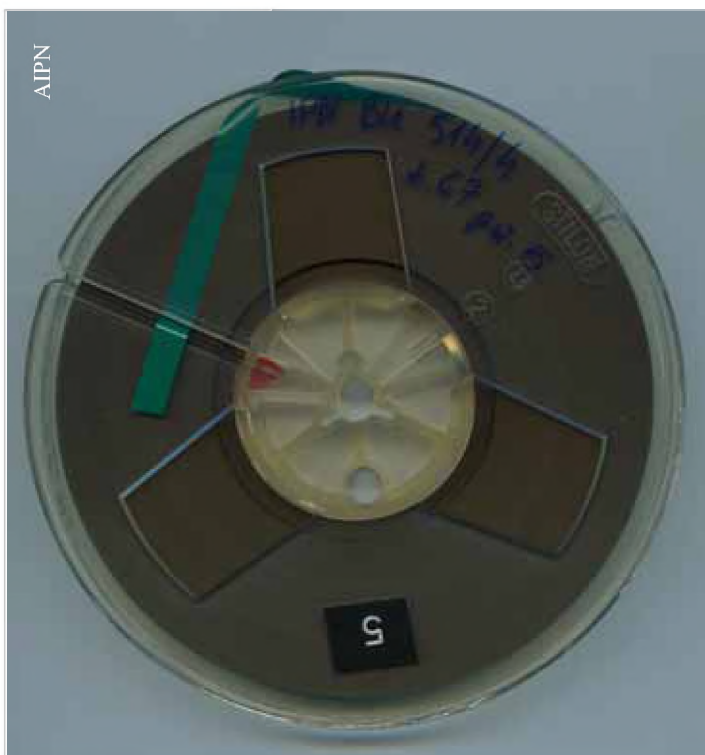

AIPN

Microkaseta Sony MC-60 BM

AIPN

Taśma marki Stilon do magnetofonu szpulowego

ARCHIWUM I ZASÓB

Opakowanie taśmy Emitape do magnetofonu szpulowego

Taśma marki Emitape do magnetofonu szpulowego

AIPN

Taśmy do magnetofonu Nagra SN

AIPN

Oryginalne pudełko na 6 rolek ze stalowymi żyłkami Tesafilem 104

AIPN

Kasety magnetofonowe Stilon Gorzów (C-60 i C-90)

AIPN

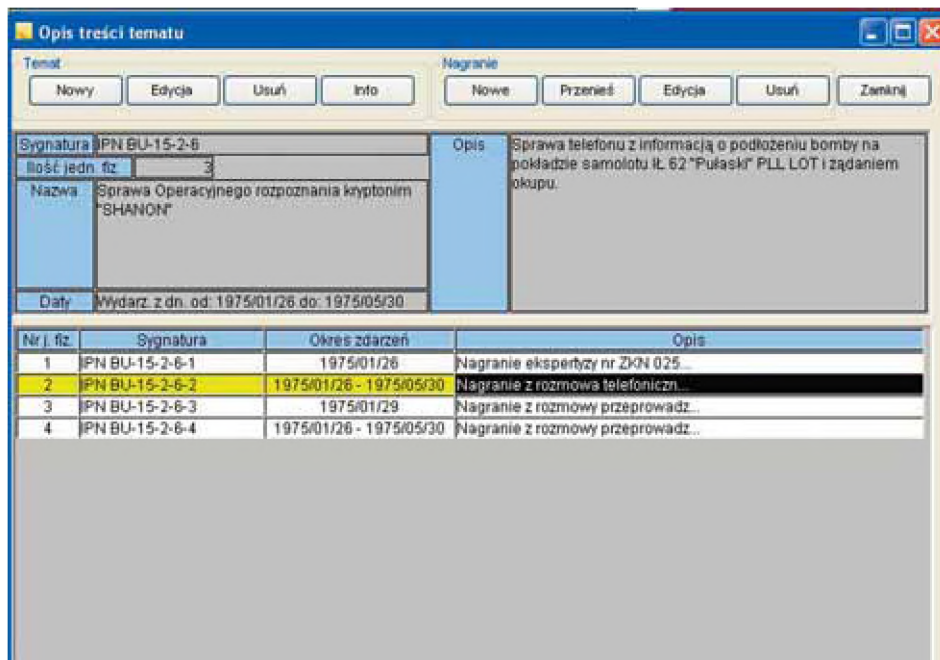

Kaseta Sony FX 90

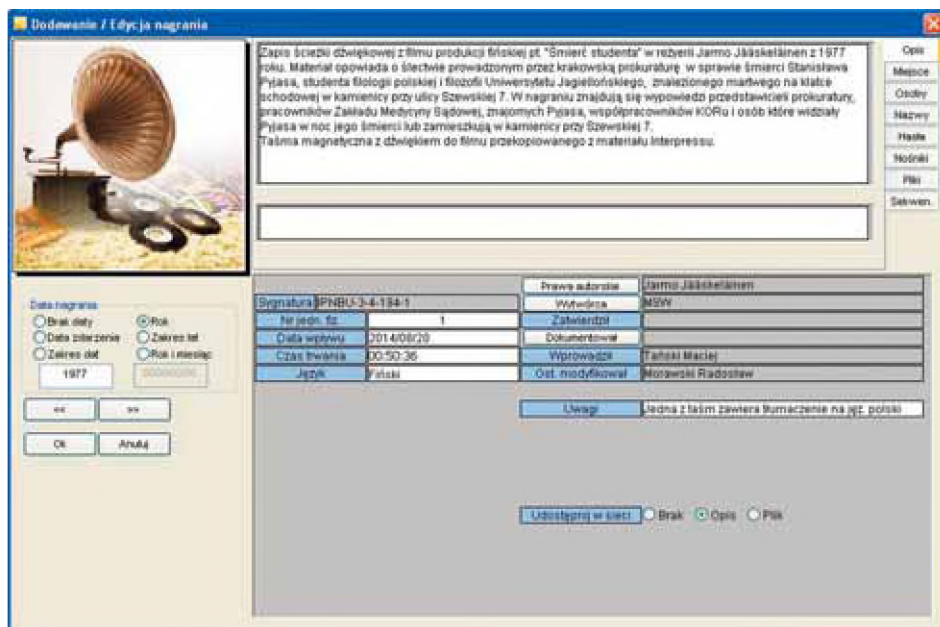
AIPN

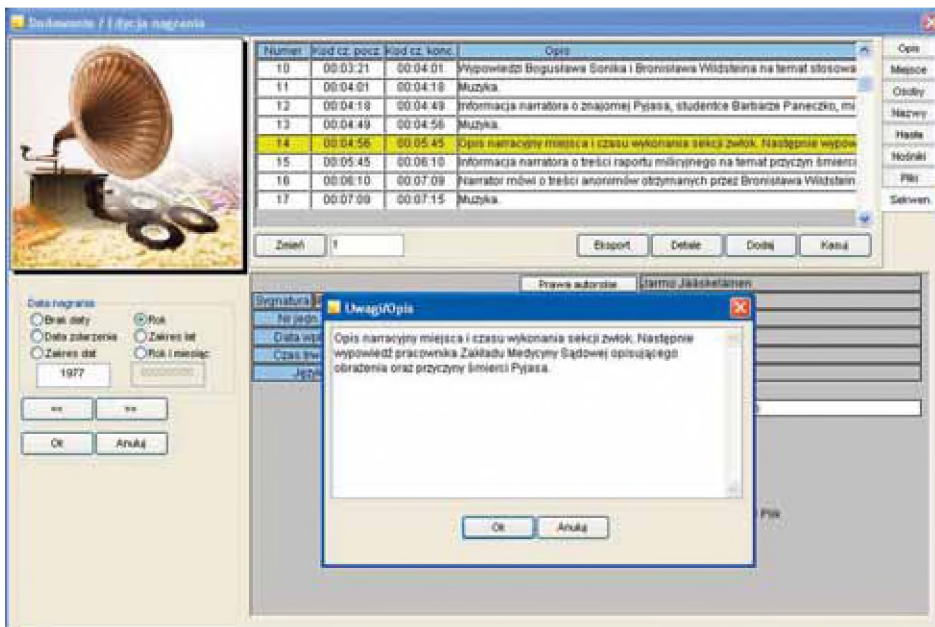
Taśma marki Stilon do magnetofonu szpulowego

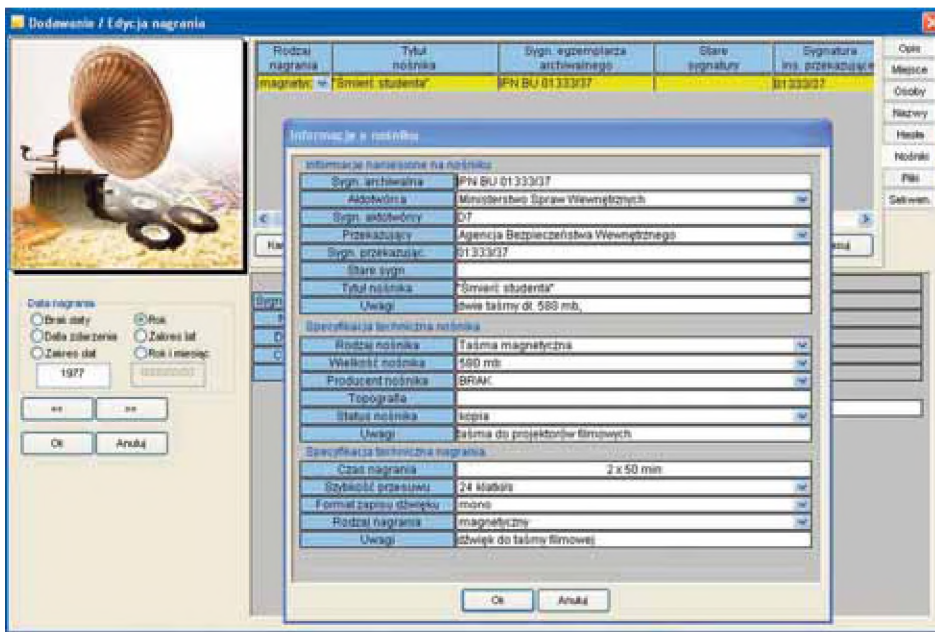
Program ZEUS – okno „Opis treści tematu”, zawierające spis nagrań w temacie

Program ZEUS – okno „Dodawanie/Edycja nagrania” z otwartą zakładką „Opis”

Program ZEUS – okno „Dodawanie/Edycja nagrania” z otwartą zakładką „Sekwencje”, w polu środkowym widoczny opis wybranej sekwencji

Program ZEUS – okno „Dodawanie/Edycja nagrania” z otwartą zakładką „Nośniki”, po środku widoczne otwarte pole „Informacja o nośniku”